

The paper investigates the scale deportation of dispossessed peasants of the second category in 1931. Based on the number of documents found proportion of peasants from Ukraine among deported to «kulak vil-lage», and geography of their resettlement, the living conditions and life special settlers Northern Urals.

Key words: *deportation, dispossession, special settlers.*

Отримано: 20.09.2012

УДК [94:930](477+438)«19»

А. М. Трембіцький, В. О. Парандій

ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДПИСАННЯ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ 1920 РОКУ В СПОГАДАХ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА

На підставі спогадів учасника українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., подолянина Віктора Приходька, розкрито деякі аспекти підписання урядом УНР Варшавського договору 1920 року.

Ключові слова: *Віктор Приходько, Українська Народна Республіка, Варшавський договір, 1920 рік*

У сучасній історичній науці значно посилився інтерес до вивчення доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. Вже після поразки Визвольних змагань, українська мемуарна література значно збагатилась багатьма «надзвичайно цінними і цікавими спогадами» безпосередніх учасників та свідків цих подій. Їхні праці, «це цінні скарби нашої мемуарної літератури, що розповідає новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [1, с.375]. Ці спогади, більше ніж будь-які інші матеріали, в залежності від «національної та соціальної свідомості та позиції» автора, відображають реальну правдивість подій і «обумовлюють відношення автора до описаних подій» [1, с.376]. Вивчення спогадів як історичних джерел, завжди вимагає від дослідників порівняння їх з іншими джерелами та опублікованими матеріалами [2, с.205].

Такі українські дослідники як, П. Павлович, В. Січинський, В. Ляхоцький, О. Завальнюк, Ю. Телячий, А. Трембіцький та інші, неодноразово наголошували, що спогади безпосереднього учасника українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху доби Визвольних змагань, подолянина В. Приходька, відносяться до надзвичайно цінних і цікавих спогадів. Так, В. Січинський у статті «Під сонцем Поділля» (Нью-Йорк, 1956), вказував, що спогади В. Приходька «написані незвичайно живо і цікаво, завжди наповнені теплим чуттям і симпатією до людей праці, обов'язку і пильності». І «не зважаючи на територіальну обмеженість цих спогадів, вони захоплюють читача зо всіх українських земель» [3]. «Особливої слави» серед українських науковців, – писав П. Павлович у праці «Заслужений громадський діяч», – здобули спо-

гади Віктора Приходька «Під сонцем Поділля», в яких докладно описані події на теренах краю в 1895-1905 рр. [4].

Але це були не єдині мемуари знаного подолянина, який в часи «української революції та визвольних змагань в роках 1917-1920 ... усім своїм еством віддався праці для добра України». Він «брав активну участь в українському національно-громадському житті» подільського краю і разом з іншими однодумцями здійснював «українізацію шкільництва на Поділлі, організував курси для вчителів, видання українських шкільних підручників тощо». Під його проводом, як голови губерніяльної Народної (Земської) Управи з осідком в Кам'янці Подільському, було «широко поставлено позашкільну освіту, започатковано організацію професійних шкіл та шкіл дошкільного виховання, засновано часопис «Село» ... організовано дві великі друкарні, видано чимало українських книжок». Він «брав чинну участь в організації у Кам'янці-Подільському Українського державного університету, ректором якого став проф. І.І. Огієнко». Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. «у важкий для Української Держави час», В. Приходько виконував обов'язки губерньського комісара Поділля [4].

Наприкінці 1920 р. В. Приходько разом з урядом УНР вимушено емігрував з України, проте твердо вірив, що Україна стане самостійною демократичною державою й, «не зважаючи на загальний підупад державно-творчої праці, був ентузіастом організаційно-громадської праці» на еміграції [3]. Перебуваючи на еміграції, він в ім'я правди й справедливості писав свої мемуари, адже, як він вказував, – це «історія наших змагань, великих подій і важливих рішень» [5]. Розкриваючи свої внутрішні потреби оприлюднення мемуарів, він, зокрема, зазначає: «засиділись ми на еміграції! Так засиділись, що уже й сама еміграція – перша, велика – стає давниною і уже про неї треба писати спогади, бо... ще трішки й нікому буде цього робити А це ж наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання ... Бо тоді, на початку першої великої еміграції ми були молоді. І хоч була невдача, розчарування, але за те була молодість, а там де молодість, там запал, енергія і віра» [6].

Крім спогадів, що принесли йому «незвичайну і заслужену популярність між широкими колами українського громадянства», він підготував до друку книжку спогадів, близько 15 аркушів, незначна частина яких друкувалася в україномовних еміграційних часописах «Українські Вісті» (Краків, Берлін), «Свобода» (Нью-Йорк), «Час» (Львів, Фюрт) та ін., «і вже з тих уривків ми знаємо з якою майстерністю ювілят пише свої літературно-мемуарійні твори» [3]. Дуже цінною і цікавою мемуаристикою стали опубліковані в часопису української діаспори «Свобода» (Нью-Йорк) спогади – «Жовтень» (1951), «Пабіско» (1952), «Із зустрічей з Головним Отаманом С. Петлюрою» (1953), «Момент підписання Варшавського договору» (Нью-Йорк, 1954) [7; 8; 9], а також уривки з щоденника «Сім літ тому...» (1952) та багато інших.

На сьогодні, не зважаючи на більш як 90-літню подію Визвольних змагань, «однією з найбільш суперечливих і разом з тим

малодосліджених сторінок цього періоду залишається проблема Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Польщею» 1920 р., що «був найбільш помітним і одночасно контр-оверсійним кроком у зовнішньополітичній діяльності С. Петлюри, що став причиною найбільшого схрещування списів навколо» Симона Петлюри – Голови Директорії і Головного Отамана Військ Української Народної Республіки [10].

Хоча проблеми, пов'язані з Варшавським договором, певною мірою й розглядали в своїх працях такі дослідники, як В. Андрієвський, О. Доценко, Т. Єременко, Ф. Крушинський, І. Мазепа, І. Срібняк, М. Стахів, П. Тригуб та інші, проте він і досі є предметом найсуперечливіших оцінок. Так, колишній член уряду УНР С. Шелухін у праці «Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року» відверто називав цей договір «злочином, за який Україна заплатила своєю свободою і кров'ю своїх синів» [11, с.12] і стверджував, що «Директорія не мала права творити з другими державами договору, яким робилися б зміни в державних елементах УНР, уступкою її території з населенням, зміною її влади, накладанням на український народ обов'язків, скасуванням попередніх основних і звичайних законів» [11, с.9], а сам С. Петлюра, «не мав права самочинно укладати договір, який порушує територіальну цілісність республіки» [11, с.17]. Іншої думки притримувався відомий дипломат, публіцист і історик О. Шульгін, який оцінюючи угоду і дії Головного Отамана, писав: «Це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати великої громадської мужности, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав...» [12, с.175].

Деякі аспекти творення в квітні 1920 р. цієї міждержавної таємної угоди УНР з Польщею, розкрив В. Приходько у спогадах «Момент підписання Варшавського договору» (1954). Зокрема, він писав, що не торкається «цього акту в цілому та обставин його постановля», проте Варшавський договір, «незалежно від його політичної оцінки, був актом суверенної, української держави з другою суверенною державою і як такий, уже належить до історії. Була низка обставин, внаслідок яких цей акт постав, і справою істориків та політиків була – відтворити, повну картину дії та класити остаточну оцінку цьому актові». Поштовхом до написання цих спогадів, стало те, що «один за одним відходять від нас представники старшої генерації, – видатні діячі великої доби державного відродження України, «останні могікани»... Ісак Мазепа, Степан Баран, Іваницький, Андрій Ливицький», вважав за «обов'язок людей, що були учасниками чи сучасниками тих подій, зафіксувати те, що знають», адже дуже «важливо, щоб майбутні історики розпоряджали, по можливості, вичерпним матеріалом». А безпосередніх учасників подій стає «все менше й менше, а недовго, ждати, що їх і зовсім не стане...». Вони помирають, але залишаються і «згадуються їхні діла, подаються такі чи інші оцінки», – писав В. Приходько [7].

Загалом же він згадує, що йому прийшлося «в деякій мірі, бути свідком тих подій», але до договору чи переговорів «я безпо-

середнього відношення не мав», хоча як голова Губернської народної управи і Губернський комісар Поділля й «займав відповідальне становище», і «мимоволі був більш-менш в курсі тих подій ... але не самих переговорів», які відбувались у Варшаві [7].

Для надання об'єктивної оцінки Варшавському договору 1920 р. насамперед необхідно розглянути ті обставини, які призвели до його укладання. Восени 1919 р. Україні загрожувала втрата державності. «Річ у тому, – писав В. Приходько, – що вже в листопаді 1919 року, до Кам'янця-Подільського і на маленьку територію Української Республіки (п'ять повітів Поділля; Кам'янецький, Ушицький, Проскурівський, Могилівський і Ямпольський), на підставі окремої угоди, вступило польське військо, а за ним і польська ... цивільна й військова адміністрація», яка мала досить далекосяжні «наміри щодо «братньої республіки», а спеціально щодо Кам'янця-Подільського і до західної частини Поділля, з деяким польським елементом». Польські політики «змагали до дуже делікатної і, як полякам здавалось, непомітної інкорпорації цієї частини Поділля до корінної Польщі», вони намагались поступово і непомітно «зліквідувати на цих теренах українські установи, українські школи і взагалі українське життя». Зокрема, В. Приходько вказує, що така тактика польської цивільної і військової адміністрації призвела до того, що в Кам'янці-Подільському половину українських шкіл було зліквідовано «для польських військових потреб». Було захоплено рухомий склад залізниці, «себто на вагонах, вимальовувалось фарбою літери: «П.К.П.», тобто «Польська Колея Паньстова». Українці жартували, «що ті літери означають: «Піلسудський коха Петлюру». Польська влада також фактично заборонила українській військовій владі проводити в п'яти повітах Поділля – мобілізацію для поповнення військових частин [7]. Це все призвело до того, що українська об'єднана армія під натиском більшовицької, білогвардійської та польської армій, через поширення епідемії тифу й відсутність зброї та амуніції» втрачала боєздатність й опинилась перед повною катастрофою [10].

Далі автор описує про заходи Головноуповноваженого уряду УНР І.І. Огієнка і його особисто, лямовані на припинення «самоуправства і нелояльності польських місцевих чинників». Але вони вирішального успіху не мали. Навпаки, їм делікатно натякнули, що скарги «можуть утруднити та закаламутити переговори у Варшаві, – переговори загальнодержавного значення, – тому треба менше нервуватись і – терпіти ... по підписанні договору все піде інакше» [8]. Та надії на порядність польських політиків, у черговий раз не справдились, вони в «цій боротьбі з більшовиками не дотримались взятих на себе зобов'язань і не виконали покладеної на них місії» [13, с.82].

На думку В. Приходька, «переговори у Варшаві займали перше місце в міркуваннях та дебатах», адже на той час Кам'янець-Подільський, – «останнє столичне місто України, – з цілою державною організацією, людьми й державним апаратом, знаходився у так званому «чотирикутнику смерті», мов у обсаджений фортеці, і

всі думки людей, а тим більше хоч трохи політично відповідальних, були спрямовані в один бік: який вихід знайти із того скрутного, просто трагічного, положення, в якому опинялась українська державність?» [8]. Переговори проходили в умовах таємничості «і без згоди обох сторін не могли» оголошуватися умови договору. Договір, як таємний, «не підлягав ратифікації» [14]. Проте «засадничо, можливість і навіть крайня потреба військового Союзу України з Польщею була усталена» і «Піلسудський, як головний комендант польських військ, з погляду військового і загальнополітичного, уважав такий Союз за потрібний і бажаний» [8].

Для обговорення проблеми підписання Варшавського договору на початку березня чи квітня 1920 р. приїхав до Кам'янця Андрій Лівіцький – голова дипломатичної делегації, що вела переговори з поляками [8]. На спеціальному засіданні Національно-Державного Союзу, що відбулося в повному складі у будинку середньої технічної школи навпроти Олександро-Невської Церкви, А. Лівіцький повідомив, що голова Директорії УНР, перш ніж підписати договір, хоче знати думку неофіційного українського парламенту, Національно-Державного Союзу. Після багатьох виступів і промов Степан Баран, як політик і як державник, що має враховувати всі обставини, сказав, що в умовах, які склалися, необхідно «піти на цю, болючу для нас, втрату». Майбутній прем'єр-міністр українського уряду Всеволод Голубович висловився, що іншого виходу немає, що договір треба підписати, але не можна «безоглядно погоджуватись на всі польські домагання». Після засідання, А. Лівіцький від'їхав до Варшави, де й було підписано відомий Варшавський договір [9]. Його підписали міністр закордонних справ Директорії – голова дипломатичної місії УНР у Польщі А. Лівіцький та міністр закордонних справ Польщі Я. Домбський [18].

Договір викликав величезне незадоволення. Незадоволеними були майже всі: гаїчани й наддніпрянці, військові й цивільні, члени партій і позапартійні. Підписання угоди призвело до урядової кризи, у відставку пішов соціалістичний уряд І. Мазепи, на чолі нового став соціаліст-федераліст В. Прокопович. Головний Отаман мав своє ставлення до Варшавського договору. Оцінюючи його, С. Петлюра назвав його «історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості чи злої волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї». Він добре розумів усю безвихідь ситуації, в якій перебувала держава, всі його намагання щодо визнання Антантою незалежності України, залишалися безуспішними. Натомість Антанта застосувала блокаду і не пропускала навіть санітарні матеріали та медикаменти закуплені українським урядом в Американській Ліквідаційній комісії. Боротьба в обороні незалежності проходила майже в повної ізоляції від західного світу, ні уряди, що визнали УНР, ні Міжнародний Червоний Хрест, ні інші благодійні європейські організації не вважали за потрібне допомогти українцям, які вели виснажливу, смертельну боротьбу з більшовизмом [14]. Тому в листі до Ю. Піلسудського від 14 липня

1920 р. С. Петлюра писав, що шляхом укладання цієї історичної угоди «для боротьби проти споконвічного ворога обох держав» [15, с.266] сподівався отримати визнання України Антантою та одержати від них допомогу для боротьби з більшовиками. Пізніше він зазначав, що хоча уряд УНР й «пішов на тяжку жертву в інтересах державних, але він ніколи не відрікався від ідеї державної самостійності України» [15, с.372].

Вже по закінченні польсько-радянської війни, польський уряд визнав УРСР і 12 жовтня 1920 р. підписав прелімінарний договір. Але 18 березня 1921 р. був укладений Ризький мирний договір між Польщею та Росією, який фактично анулював Варшавський договір 1920 р. На превеликий жаль, ні делегація УНР, ні делегація ЗУНР, до цих переговорів не були допущені, адже Англія та Франція вперто продовжували обстоювати свої позиції щодо України й диктували своє бачення політичних процесів і Польщі. Україна знову не змогла втримати свою державність і в черговий раз була розчленована на окремі шматки, що опинилися під владою добрих сусідів [14].

На закінчення своїх спогадів, В. Приходько, немовби виправдуючись за те, що лише через більше ніж 30-ть років від часу перебігу подій вирішив оприлюднити свої мемуари, вказав, що не раз у 20-х рр. брався за перо, щоб нагадати про ті обставини і про ті розмови, серед яких підписували Варшавський договір. Але завжди мусів спинитись, оскільки ще існувала Польська Держава, а в ній табори наших інтернованих вояків та певні відносини з прикладом того нашого Уряду УНР з польським [9].

Розглянувши вищевикладене, можна зробити висновок, що спогади знаного подолянина Віктора Приходька розкривають складні соціально-політичні обставини, в яких уряд Української Народної Республіки робив усе можливе для відродження української державності і культури. А враховуючи значення спогадів, та і всіх інших праць, славного сина Поділля – Віктора Приходька для сучасних українських дослідників історії творення і розвитку української державності, на нашу думку, варто зібрати, підготувати до друку і видати усю його наявну багатогранну творчу і публіцистичну спадщину.

Список використаних джерел:

1. Воропай О. Мемуарна література / Олекса Воропай // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3 (420). – Березень. – С.374-377.
2. Колобов О.О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень / О.О. Колобов // Українська біографістика : збірник наук. праць. – К. : РІО, 1999. – Вип. 2. – С.201-212.
3. Січинський В. Під сонцем Поділля. З нагоди 50-річного ювілею літературно-публіцистичної і громадської діяльності проф[есора] Віктора Приходька / Володимир Січинський // Свобода (Нью Йорк). – 1956. – Ч.233. – 5 грудня. – С.3.
4. Павлович П. Заслужений громадський діяч (з нагоди 75-ліття проф. Віктора Приходька) / Петро Павлович // Свобода (Нью Йорк). – 1961. – Ч.95. – 23 травня. – С.3.
5. Приходько В. «Пабіско» (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1952. – Ч.321. – 2 грудня. – С. 2.

6. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – Ч.124. – 30 червня. – С.3.
7. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – Ч.125. – 1 липня. – С.3.
8. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – Ч.126. – 2 липня. – С.5.
9. Киридон П. Українсько-польський договір 1920 року: помилка Симона Петлюри чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність? / Петро Киридон // Режим доступу: http://unpp.io.ua/s24720/ukraensko-poljskiy_dogovir_1920_roku.
10. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року /С. Шелухін. – 2-е вид. – Прага : Нова Україна, 1926. – 40 с.
11. Шульгін О. Симон Петлюра та українська закордонна політика / О. Шульгін //Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С.172-176.
12. Литвин С. Симон Петлюра і проблема в українській та польській історіографії / С. Литвин // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. : доповіді та повідомлення. Історія. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: ХХ століття. – С.74-84.
13. Варшавський договір УНР з Польщею та його наслідки // Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/iplp_kspd_Ovsij%20%20O%20Zovnishnja%20politika%20Ukrajini/540.html.
14. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк : Вид. УВАН у США, 1956. – 480 с.

On the basis of Victor Pryhod'ko's recollections, some aspects of signing the Warsaw agreement in 1920 are disclosed. He was a Podillya dweller, a participant of the Ukrainian political and national movement of 1917-1921.

Key words: Victor Pryhod'ko, Ukrainian National Republic, Warsaw agreement, 1920.

Отримано: 04.09.2012

УДК 94(477)»1917/1918»:347.174

В. А. Філінюк

САМОСУД СЕЛЯН У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті зроблено спробу висвітлити зміни у правосвідомості селян Наддніпрянщини та проаналізувати трансформацію селянської свідомості з розвитком революційних подій 1917-1918 рр.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, селяни, суспільна свідомість, самосуд, Центральна Рада.

Українська історична наука, прагнучи зайняти гідне місце у світовому історіографічному просторі, окреслила дослідницькі пріоритети: соціальна та повсякденна історія, мікроісторія, історія ментальностей. Спільним для цих напрямів є те, що в центр наукових студій ставиться людина, її духовний світ та поведінка. Історіософські та історіографічні публікації останніх років дають підстави стверджувати, що вітчизняна історична думка все активніше починає опановувати на методологічному рівні проблему